

ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ СКЛАДНИКІВ

LEGAL BEHAVIOR: A THEORETICAL ANALYSIS OF THE MAIN COMPONENTS

Полонка І.А.,
к.ю.н., доцент кафедри профільних та спеціальних юридичних дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»

У статті досліджено проблему основних складників правомірної поведінки. Розглянута радянська доктрина права та сучасна українська позиція щодо розуміння явища «склад правомірної поведінки». Виведено авторське поняття даної категорії. Досліджено елементи складу правомірної поведінки, а саме: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторони.

Ключові слова: правомірне поведінка, склад правомірної поведінки, суб'єкт правомірної поведінки, об'єкт правомірної поведінки, суб'єктивна сторона правомірної поведінки, об'єктивна сторона правомірної поведінки.

В статье исследована проблема основных составляющих правомерного поведения. Рассмотрена советская доктрина права и современная украинская позиция в понимании явления «состав правомерного поведения». Выведено авторское понятие данной категории. Исследованы элементы состава правомерного поведения, а именно: субъект, объект, субъективная и объективная стороны.

Ключевые слова: правомерное поведение, состав правомерного поведения, субъект правомерного поведения, объект правомерного поведения, субъективная сторона правомерного поведения, объективная сторона правомерного поведения.

The article deals with the problem of the main components of legal behavior. The Soviet doctrine of law and modern Ukrainian position concerning the understanding of the phenomenon of «composition of legal behavior» has been considered. The author's concept of this category has been displayed. The elements of legal behavior such as subject, object, subjective and objective sides have been studied.

Composition of lawful behavior – a set of features under the law of behavior of an entity (individual, collective, state agencies and state) that is consciously willed and characterized his inner attitude to his actions and effects directed at non-infringement of public relations, tangible and intangible benefits and environmental effects that are necessary and sufficient basis for the legal qualification of the conduct as lawful. Composition lawful conduct is a tool by which conduct is the subject of assessment, that this category has cognitive information, meaningful social action.

Studied elements of lawful behavior, such as: subject, object, subjective and objective party.

In order to recognize the legitimate behavior, you need to find out the presence in it all the above elements (subject, object, subjective and objective sides). This – the main condition for the process of the legal qualification of lawful behavior, which expresses the practical value of the model of legitimate behavior of a person, that is, it allows you to conduct an assessment of law and properly classify it.

Key words: legal behavior, composition of legal behavior, subject of legal behavior, object of legal behavior, subjective side of legal behavior, objective side of legal behavior.

Питання правомірної поведінки більш ніж очевидно є надзвичайно актуальним. Важко знайти іншу правову проблему, яка б такою мірою порушувала більшість розділів юриспруденції, безпосередньо або побічно впливала на них. Правомірна поведінка – необхідний компонент багатьох понять сучасної теорії права, та й саме право все більш оцінюється не інакше як право в дії, право, здатне реалізовуватися в масовій діяльності людей і їхніх колективах у правомірній поведінці.

Тому досить важливо визначити, що являє собою правомірна поведінка, у чому полягає її сутність, якими ознаками вона характеризується, який її склад та як вона виражається в реальній дійсності.

У загальній теорії права проблема складу правомірної поведінки та окремих її структурних елементів є практично не розробленою. Вітчизняні науковці не приділяли цьому питанню належної уваги. Зарубіжними вченими робилися поодинокі спроби дослідити склад правомірної поведінки в цілому чи його окремих структурних елементів. У низці робіт вказується на необхідність дослідження складу правомірної поведінки за аналогією з правопорушенням.

Однак правомірна поведінка виступає самостійним елементом у понятійно-категоріальному апараті теорії права і, відповідно, характеризується власним складом, якому притаманні специфічні властивості. А відсутність необхідних даних, що характеризують хоча б один з елементів її складу, або його обмежена характеристика буде свідчити про неповноту з'ясування змісту правомірної поведінки, матиме негативний вплив на його юридичну кваліфікацію.

Фундаментальні основи теорії правомірної поведінки розробляли: С. Алексєєв, В. Баранов, Р. Жеругов, В. Ку-

дрявцев, С. Капітанська, Є. Нупреїсов, О. Скакун, Н. Тюріна, А. Шульга та інші.

Метою статті є розкриття авторської позиції щодо складників правомірної поведінки.

Охарактеризуємо декілька позицій вчених щодо даної проблеми.

Так, Н. Тюріна здійснила аналіз складу правомірної поведінки, виділивши серед її складових: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону [1, с. 98]. В. Баранов у своїх роботах приділив увагу лише характеристиці двох складових частин правомірної поведінки, більшість авторів або взагалі не звертають істотної уваги на це питання, або ж розглядають лише один із вищезгаданих елементів, найчастіше – суб'єкта правомірної поведінки.

Українська доктрина права вивчає дане питання не безпосередньо, а побічно, поряд з іншими важливими проблемами юриспруденції. Наприклад, С. Капітанська, досліджуючи склад одного з видів правомірної поведінки, а саме – правомірної бездіяльності, виділяє наступні елементи: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивну та об'єктивну сторони [2, с. 80]. Традиційну позицію відносно складу правомірної поведінки висуває О. Скакун, відносячи до її складу також чотири елементи: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивну та об'єктивну сторони.

Дискусійно поставився до даної позиції А. Шульга. Науковець зазначає, що характеристика складу правомірної поведінки, яку запропонувала вчена, не зосереджує увагу на питанні прикладного значення «складу правомірної поведінки» в категоріально-понятійному як апараті правознавства в цілому, так і стосовно окремих його елементів. Так, зокрема, така характеристика суб'єктивної сторони (а на думку О. Скакун – це внутрішнє ставлення суб'єкта права до своєї діяльності та її результатів,

визначення якості вчинків, з яких складається поведінка, їх оцінка [3, с. 452]) репрезентує не стільки прикладний, скільки суто загально психологічний підхід до висвітлення її змісту. Окрім цього, науковець вказує на те, що з огляду на ставлення законодавця до необхідності врахування суб'єктивних та об'єктивних ознак для оцінки поведінки як правомірної, головна особливість правової кваліфікації правомірної поведінки полягає у тому, що не завжди має враховуватися уся їх сукупність. Насамперед не враховується з метою такої оцінки суб'єктивна сторона, у зв'язку з чим, на думку вченого, за загальним правилом, склад правомірної поведінки є усиченим. Якщо ж враховується для юридичної оцінки «суб'єктивна сторона», – склад правомірної поведінки є повним [4, с. 59].

Варто вказати на те, що, якщо елементи складу правомірної поведінки поодинокі зустрічаються у наукових дискурсах, то термін «склад правомірної поведінки» не відноситься до традиційної, загальноживаної термінології та перебуває поза увагою вчених.

«Склад правомірної поведінки – це сукупність передбачених нормами (принципами) права об'єктивних і суб'єктивних ознак дії (бездіяльності), котрі є підставою для її юридичної оцінки (правової кваліфікації) як правомірної» [5, с. 125], – вказує А. Шульга. Натомість О. Скаун дає більш стислу варіацію даного поняття, визначаючи склад правомірної поведінки як систему ознак поведінки, яка відповідає приписам права [3, с. 453].

На нашу думку, склад правомірної поведінки є інструментом, за допомогою якого відбувається оцінка поведінки суб'єкта, тобто дана категорія має пізнавально-інформаційну, соціально значущу дію.

Отже, склад правомірної поведінки – це сукупність передбачених нормами права ознак поведінки суб'єкта права (індивідуального, колективного, державних органів та держави), що має свідомо-вольовий характер та характеризується внутрішнім його ставленням до свого діяння та наслідків, спрямованою на непорушення суспільних відносин, матеріальних та нематеріальних благ і явищ навколишнього середовища, які є необхідною та достатньою підставою для правової кваліфікації цієї поведінки як правомірної.

Далі зупинимося на аналізі елементів складу правомірної поведінки.

Найбільш розповсюдженою є чотирьох елементна структура складу правомірної поведінки: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторони. До цієї наукової позиції схилиємося і ми.

1. Суб'єкт правомірної поведінки.

Для того, щоб поведінка була визнана правомірною, важливе значення має питання про те, хто її здійснює (хто є суб'єктом правомірної поведінки). Таких суб'єктів, які повинні або вправі здійснювати дану поведінку, визначає право. Загалом суб'єкти правомірної поведінки є носіями предметно-практичної діяльності та пізнання, основне джерело активності, спрямованою на об'єкт.

Суб'єкти правомірної поведінки є досить різноманітними, тому для зручності, логічності та системності дослідження варто їх поділити на основні та додаткові.

Основні суб'єкти правомірної поведінки:

а) індивідуальні суб'єкти (фізичні особи). Для повноцінної участі у правовідносинах з метою задоволення своїх потреб та інтересів, а також виконання державних і громадських обов'язків індивід повинен володіти:

- правоздатністю, яка характеризується як можливість особи мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки;
- дієздатністю, яка передбачає здатність особи своїми діями здійснювати права та обов'язки;
- деліктоздатністю – здатність особи самостійно відповідати за свої протиправні вчинки, нести юридичну відповідальність;
- правовим статусом, що розуміється як юридичне закріплення становища особистості в суспільстві.

Це юридичні властивості, що характеризують громадянина як суб'єкта правомірної поведінки.

Однак для адекватної реалізації правових можливостей суб'єкти правомірної поведінки повинні мати відповідні соціальні і фізичні якості, тобто достатній рівень соціалізації. У зв'язку з цим законодавство визначає осудними і дієздатними всіх громадян, крім осіб, які не досягли певного віку і душевнохворих;

б) колективний суб'єкт (юридичні особи, посадові особи, трудові колективи, різного роду організації). Характерною рисою колективних суб'єктів є те, що вони реалізують юридично значиму діяльність у межах своєї компетенції. Компетенція містить вказівки на мету діяльності, завдання, функції колективу, обсяг і характер конкретних майнових, організаційних, фінансових та інших повноважень, форми та методи діяльності;

в) органи держави та держава в цілому. Органи держави виступають суб'єктами правомірної поведінки в таких ситуаціях: реалізуючи свої владні повноваження, беручи участь у соціально-політичному житті суспільства, здійснюючи господарську та майнову діяльність.

Держава як суб'єкт правомірної поведінки розглядається в аспекті її функціонування на міжнародній арені, коли мова йде про зв'язки з іноземними державами. Не варто також забувати і про правомірну діяльність держави всередині країни, де вона виконує свої численні функції і завдання.

До додаткових суб'єктів правомірної поведінки відносять: адміністративно-територіальні одиниці, національні та державні утворення, церкву та її релігійні громади, іноземні фірми, банки та інші.

2. Суб'єктивна сторона правомірної поведінки.

Кваліфікаційний склад правомірної поведінки не буде повним, адекватним, якщо він не сприйме внутрішню мотивацію особистості, яка здійснила певне діяння. Суб'єктивна сторона являє собою дуже важливу частину поведінки, в тому числі правомірної. Тому вона справедливо має велике, а нерідко і визначальне значення при віднесенні діяння до числа такого, що відповідає або не відповідає закону.

Мотивація щодо норм права поведінки не завжди може бути, враховуючи низький рівень правової грамотності населення. Крім цього, позитивне (або негативне) ставлення до норми права не може служити критерієм правомірності поведінки, тому що норма права і права суб'єктів порушуються незалежно від мотивів їх порушення.

Суб'єктивна сторона правомірної поведінки – це найбільш складний елемент у структурі правомірної поведінки. Вона включає психологічне спрямування особи, її свідомості на вчинення діянь, психологічне ставлення до своєї поведінки у сфері права та її наслідків.

Вихідним психологічним детермінантом правомірної поведінки людини, як і будь-якого вольового поведіння, виступає потреба, тому що на основі потреби формується поведінка. Потребу можна визнати як внутрішній стан, що виражає залежність особистості від об'єктивних умов існування і розвитку та виступає джерелом її активності.

Усвідомлені потреби виступають як інтереси. Завдяки інтересу, закріпленому в нормах права, та його впливу на свідомість людей, держава може стимулювати одні потреби та блокувати інші, цілеспрямовано впливаючи на розвиток потреб, які відповідають її інтересам.

Також, характеризуючи суб'єктивну сторону правомірної поведінки, варто звернути увагу на такі її елементи, як мета та психологічна установка.

Мета виступає як ідеальне уявлення про наслідки можливих і бажаних дій, умови, способи та результати задоволення потреб. У момент прийняття рішення стосовно майбутньої поведінки в особи формується психологічний стан готовності діяти, тобто з'являється установка на дану

правомірну поведінку. Психологічна установка виступає як готовність діяти певним чином у конкретній ситуації на основі певної потреби.

Наступний елемент суб'єктивної сторони – це воля, яка відображає свідоме вольове зусилля, своєрідний поштовх, що виникає в результаті людських переконань, та відіграє визначальну роль для стимулювання особистості до дії і прагнення досягти певної мети [6, с. 150].

Отже, суб'єктивна сторона правомірної поведінки характеризується свідомо-вольовим характером, активністю і мотивами. Починаючи з потреб та інтересів, включаючи постановку цілей, вибір засобів реалізації та запланованих планів, вона виражає внутрішнє ставлення суб'єктів права до своєї діяльності та її результатів.

3. Об'єкт правомірної поведінки.

Будь-яка поведінка, яка не має у своєму складі об'єкта, була б безглуздою, безпредметною, оскільки будь-який вчинок людини обумовлюється її бажанням, невдоволенням дійсним чи майбутнім становищем та навколишнім середовищем.

Об'єктом правомірної поведінки є суспільні відносини, матеріальні та нематеріальні блага, явища навколишнього середовища, які не порушуються внаслідок правомірної поведінки та не втрачають свого первинного змісту.

Умовно об'єкт правомірної поведінки можна поділити на:

а) загальний – це завжди суспільні відносини, що врегульовані правом або певною його галуззю;

б) родовий – це група однорідних суспільних відносин, у сфері яких відбувається правомірна поведінка;

в) безпосередній – це конкретні блага, інтереси особи, її життя, здоров'я, честь, гідність, власність, на які спрямована поведінка суб'єкта.

Безпосередній об'єкт деталізує родовий, адже уточнює, що саме цікавить ту чи іншу особу, дозволяє обрати конкретну норму, на підставі якої в майбутньому буде кваліфікуватися поведінка суб'єкта [7, с. 54].

4. Об'єктивна сторона правомірної поведінки.

Об'єктивна сторона правомірної поведінки – це її зовнішній прояв та, насамперед, правомірна дія чи бездіяльність людини.

До обов'язкових елементів об'єктивної сторони варто віднести:

а) діяння, тобто поведінка, яка перебуває під контролем волі та розуму людини, отримує свій прояв у вигляді дії чи бездіяльності;

б) його наслідки – наслідки правомірної поведінки як елемент об'єктивної сторони – являють собою як соціально-корисні, так і соціально-допустимі та можливі зміни в охоронюваних правом об'єктах (майнового, немайнового та організаційного характеру);

в) причинний зв'язок між діянням та наслідками – це зв'язок між явищами, в силу яких одне з них (діяння) передує іншому (наслідку), а в певних випадках навіть породжує його. Наявність причинного зв'язку дає змогу поєднати елементи об'єктивної сторони.

До факультативних (необов'язкових) елементів об'єктивної сторони належать:

а) засоби поведінки – це знаряддя, механізми, інструменти, організаційні форми, за допомогою яких вона реалізується. Вони визначаються метою діяння;

б) спосіб діяльності – це «технологія» її реалізації, юридично значиме явище.

Приходимо до висновку, що елементи, які характеризують об'єктивну сторону доволі різноманітні, що не дивно, коли врахувати величезну кількість норм права, різнобічний характер діянь учасників суспільних відносин, які використовують свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Узагальнюючи усе вищевикладене, необхідно вказати що склад правомірної поведінки складний за своєю структурою. Для того, щоб визнати поведінку правомірною, необхідно з'ясувати наявність у ній всіх розглянутих елементів (суб'єкта, об'єкта, суб'єктивної та об'єктивної сторін). Це – головна умова процесу юридичної кваліфікації правомірної поведінки, яка і виражає практичне значення моделі складу правомірної поведінки особи, тобто вона дає змогу надати оцінку поведінці суб'єктів права та належним чином кваліфікувати її.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тюрина Н. И. Правомерное поведение как объект юридического исследования : Дис...на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.01 / Н. И. Тюрина. – Саратов, 2003. – 197 с.
2. Капітанська С. А. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки : Дис...на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.01 / С. А. Капітанська. – К., 2005. – 183 с.
3. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консул, 2000. – 704 с.
4. Шульга А. М. Склад правомірної поведінки особистості, його особливості / А. М. Шульга // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3. – С. 59–64.
5. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи : монографія / А. М. Шульга. – Х. : Майдан, 2013. – 412 с.
6. Зубко Г. Ю. Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки особи : Дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.01 / Г. Ю. Зубко. – К., 2012. – 209 с.
7. Нурпеисов Е. К. Механизм формирования правомерного поведения личности : Дис. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.01 / Е. К. Нурпеисов. – М., 1980. – 196 с.
8. Баранов В. М. Истинность норм советского права : Проблемы теории и практики : Дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук по спец. : 12.00.01 / В. М. Баранов. – Горький, 1990. – 420 с.
9. Жеругов Р. О мотивационных аспектах правомерного поведения личности / Р. Жеругов // Проблемы теории социалистического государства и права ; редкол. : Витрук Н., Попов А., Славин М., Фарберов Н., Шебанов А. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1977. – С. 60–61.